

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005-2006

Yüzyıl Dönemlerinde Beyoğlu Mekanı: Bir Yapının Öyküsü - Bir Sokağın Öyküsü

Atilla YÜCEL

Öykü, özgün adı "Appartement des Soeurs Garde-Malades" olan binanın restorasyon projesi çevresinde gelişti. Var olduğunu üzerinde çalışılmaya başlanan proje vesilesiyle ve görsel hafızamız dolayısıyla bildiğimiz, ancak yaklaşık kırk yıldır depo olarak verimsiz bir kullanıma sahip bir yapıyı yeniden işlevsel kılıp kılamayacağımız sorusu, üç yıl önce başladığımız projenin teknik aşamalarıyla birlikte öyküsünü de adım adım yaşamamız için başlangıç teşkil etti. Yapıyla ilk karşılaştığımızda zihnimize bazı soru işaretleri de oluşmaya başladı. Biz de çoğu mimarın ciddi restorasyon projelerinde yaptığı gibi, hem yapının fiziksel geçmişini anlamak, hem de onun arkasında yatan hikâyeyi anlayıp buradan tasarıma veriler oluşturabilmek için iz sürmeye karar verdik; dolayısıyla bu hikâyenin hem fiziksel arkeolojisini, hem de kentsel ve sosyal arkeolojisini olabildiğince açığa çıkarmaya niyetlendik.

Binanın, "hastabakıcı-hemşireler" anlamına gelen Fransızca adı, pek sık rastlanmayan bir addi. Dini bir aidiyeti, dini bir geçmişi, bir hayırseverlik öyküsünü anımsatan bu başlığın nereden geldiği sorusu akıl çeliciydi. İstiklâl Caddesi'nde Postacılar Sokağı'ndan aşağı inip Yeni Çarşı Caddesi'nden Tomtom Kaptan Sokağı'na geldiğinizde İtalyan Konsolosluğu'nu sağımızda bırakınca karşımıza çıkan, yol üzerindeki bu yapı, içine girildiğinde Beyoğlu ve İstanbul apartmanlarında pek alışık olunmayan, bir tür pasajımsı, yukarıdan aydınlanan ve dairelerin birbirine baktığı, bakımsız, çok da tipik olmayan bir mekân oluşumu sergiliyor. 19. yüzyıl envanterlerinde ve apartmanlar konulu çeşitli araştırmalarda pek rastlanmayan, bir katta ortada bir sofanın sağında ve solunda bazen tek, bazen çift daireler ve önde lineer bir odalar gelişimi, tipik bir apartman şeması oluşturmadığından başka olasılıkları akla getiriyor. Hastabakıcı hemşirelerin (rahibelerin) hizmet verdiği bir yaşlılar yurdu, hastane veya bakımevi olarak mı kullanıldığı kesin olmayan bu bina, ismi, tipolojisi, her şeyiyle sorular içeren bir yapı.

Yapının akla sorular getiren bir başka özelliği ise konumu: Karşısında İtalyan Konsolosluğu, daha ileride Rus Sarayı ve arkada Fransızların kompleksi, daha ötede Hollanda misyonu... dolayısıyla sefaretleter ortasında konumlanan bu binanın inşa tarihinin 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başı olduğuna ilişkin tahmin yürütmemizi sağlayan kimi veriler dışında kesin bir bilgiye ulaşmamızı sağlayacak bilgi ve belgeler, taranan çeşitli arşiv ve yayınlarda rastlanmadı. Binayı kırk yıl boyunca mülkiyetinde bulunduran Ziraat Bankası'nda da herhangi bir belgeye rastlamak mümkün olmadı. Binanın konumunu ilginç kılan, Beyoğlu'nun farklı konumdaki ve farklı nitelikteki iki yerleşmesi olan İstiklâl Caddesi ile Tophane, dolayısıyla varıl ve yoksul katmanlar arasında bir geçiş bölgesinde yer alıyor oluşu.

İstiklâl Caddesi ile Tünel'deki İsveç Konsolosluğu arasındaki bölgede, birtakım aralıklar-ara sokaklar-çıkılmaz sokakları geçip ilerlerken, Santa Maria Draperis kilisesinden sonra sağa, Postacılar sokağına saptığımızda, Hollanda Sefareti'nin ve Hollanda Şapeli'nin duvarını takiben karşımıza çıkan Glavany Apartmanı, varıl Fransız Glavany ailesinin Beyoğlu'ndaki apartmanlarından biri olarak bölge için önem taşır. Apartmanın yanından sağa doğru uzandığımızda karşımıza, Santa Maria'ya bitişik olarak, İspanya Şapeli Terra Sancta'nın bugün kullanılmayan yapısı çıkar. Buradan sola döndüğümüzde, aşağıya, Tomtom Kaptan Sokağı'na doğru dar bir sokaktan ilerleyince İtalyan Sarayı'nı görmeye başlarız. Daha sonra solda Fransız Sefarethane kompleksinin binaları ve bizim apartmanımız karşımıza çıkar. Bu yapıların karşısında, on yıl öncesine kadar otel olarak kullanılan ve İtalyan turistlerin rağbet ettiği, ancak bugün kullanılmayan bir bina yer alır: Otel Dakar-İtalya. İlerideki telefon idaresi binasına doğru ilerlediğimizde, 19. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığını tahmin edebildiğimiz başka birtakım yapılarla karşılaşırız. Tekrar sokaktan dönüp Yeni Çarşı Caddesi'ne kıvrıldığımızda, yine kullanılmayan, yanmış bir dizi ve en sonda küçük Tomtom Kaptan Camii yer alır. Yapının adı ve konumu, kentin ve semtin denizle, limanla ilişkisini içeriyor.

Bu kentsel çevre, sözünü ettiğimiz apartman yapısının oluşum ve yoğun yaşama tarihiyle ve dönemin önemli bulunan diğer yapılarıyla birlikte düşünüldüğünde daha da önem kazanır. Söz konusu yapıların inşaat süreci, sahipleri, kullanımları da bu çerçevede önemlidir. Binanın adının Fransızca olması, Beyoğlu'nda dönemin yaygın dilinin Fransızca olmasıyla birlikte düşünülebileceği gibi, buradaki rahibelerin bir Fransız misyonuna bağlı olduğunu da düşündürebilir. Bu doğrultuda ilerlemek istediğimizde, Fransız Sarayı'nın, bugünkü Fransız misyonunun ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün kayıtlarında da bu yapıya ait herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Yapının tarihini anlamak ve çağrıştırdığı soruları cevaplandırabilmek için yaptığımız fotoğraf belgesi araştırması sonucunda da çok az fotoğraf bulunabildi. 19. yüzyılın son çeyreğine ait bir fotoğraftan, bu yapının yerinde daha eskiden var olduğunu sonradan öğrendiğimiz siraevlerin arka cephesini sönük bir imge halinde görme imkânımız oldu. Başka bir fotoğrafta ise Beyoğlu'nun üst kesiminin, Grande Rue de Pera'nın daha gelişkin, daha varıl, daha görkemli mimarisi ve dokusuyla aşağıdaki, Tophane-Fındıklı bölgesindeki ahşap, küçük ölçekli, yoksul, mütevazı yapılar arasındaki farklılığı görüyoruz. Bizim yapıyı ucundan gösteren tek fotoğraf 1910'lara ait. Fotoğraftaki yapıların çoğunu bugün mevcut değil. Bu yıllarda bu binalar İtalyan misyonuna değil, dönemin egemen gücü ve İtalya'nın da hakimi olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na aitti. Bu yapılar bittiğinde karşımıza çıkan küçük çıkılmaz sokağın o dönemdeki adı, buranın eski Levanten ailelerinden, 17. yüzyılda mülklerini Venedik Cumhuriyeti'ne hibe eden Testa ailesinden kaynaklı olarak Testa Sokağı'ydı.

Yüzyıl başındaki dokuyu en iyi veren, 1946 yılında çekilmiş bir hava fotoğrafında, yıkılmış kimi yapılarıyla İtalyan kompleksinin, arkada Fransız binalarının ve bugün çoğu yıkılmış, ancak bazı küçük kalıntıları olan ve bütün bu bölgeyi anlamamıza yardımcı olan bazı başka küçük yapıların o yılda mevcut olduğunu görüyoruz.

Bölgedeki her yapının ayrıntılarıyla yer aldığı 1932 tarihli sigorta haritalarının hazırlayıcısı olan harita mühendisi Jacques Pervititch'in, harita üzerine "Fransızların manastırlarının incelenmesine izin vermediğine" dair bir not düştüğünü görüyoruz. Haritada apartman yine özgün

Fransızca adıyla gösterildiği gibi bitişik ahşap manastır yapısının üstünde de aynı ad var. Dolayısıyla bulduğumuz küçük yanıtın her biri bir yeni soruyu beraberinde getiriyor.

Yapımına 1908'de başlanan ve revize edilerek 1922'de son halini alan Societe Anonyme Ottomane kadastro haritasında yine binaya ve yanındaki manastır yapısına rastlıyoruz. Mülkiyet belgesine bakıldığında, bugünkü mülkiyetle aşağı yukarı aynı sınırların söz konusu olduğu görülüyor. Yüzyıl başındaki Necip haritalarında Fransa ve İtalya mülkleri arasında yine bu yapıya rastlıyoruz. 1930'ların Pervititch haritalarından önce bölgeye dair en iyi bilgiyi veren harita belgesi, 1904-1905 yıllarında hazırlanmış yangın haritaları olan Goad haritaları. Ancak bu harita bir noktada bitmektedir; zira Tomtom Kaptan sokağından itibaren Tophane ve Fındıklı -Cihangir'e doğru artık ahşap binaların bulunduğu Müslüman bölgesine girilir ve her an yanma tehlikesi içeren bu yoksul bölgede sigorta işleri yapmak anlamlı değildir. Dolayısıyla Goad haritalarından, diğer bölgeler için verdiği sağlıklı bilgilere bu bölge için ulaşamıyoruz. Daha geriye gidildiğinde karşımıza çıkan bir diğer harita, 1887-1891 arasında bir Alman mühendisin hazırladığı Hüber haritası, belirli bir parselasyon ve yapı ölçeğinde Fransız Sarayı ve İtalyan kompleksini gösterirken, Tomtom Kaptan ile Çukurcuma arasında bizim yapımızı bugünkü haliyle göstermemektedir. Dolayısıyla 1890 başında bu yapı henüz ortada yoktur; yerinde bir dizi sıraev mevcuttur. Bu da son derece doğal bir durum; çünkü Beyoğlu'nda apartmana geçmeden önceki, bağımsız konaklarla apartmanlar arasındaki geçiş döneminin tipik yapısı, kâğır ya da kısmen kâğır kısmen ahşap, bitişik sıraevlerdir. Hüber haritasında Fransız Sarayı'nın ölçüleri, planları, bahçe düzeni gerçeğe pek uygun değildir. Dolayısıyla bu haritanın çok da sağlıklı olmadığını söyleyebiliriz. Abdülaziz döneminde hazırlanmış bir başka kadastral haritada yine Fransız Sarayı'nın altında bir ahşap yapı ve onun devamında bir dizi sıraev görülür. Bu harita ile Hüber haritası arasında, evlerin sayısı bakımından bir fark vardır. İstanbul'un 19. yüzyıl ortasında yapılmış olan ve Galata ile Pangaltı arasını kapsayan en sağlıklı haritası ise kanımızca 1867 tarihli Ostoya haritası. Bu kadastral harita hem arazinin topografik yapısını, doğal oluşumunu yansıtır hem de hayli sağlıklı bir parselasyon ve yapı varlığı bilgisini verir. İlginç olan şey, iki yapı üzerinde yer alan yazılardır. Harita üzerinde, Fransız Sarayı kompleksinin Tomtom Kaptan sokağı girişi köşesinde bir zaman Adayet Sarayı ya da Fransız Mahkemesi olan ama değişik zamanlarda değişik amaçlarla kullanılan yapıyla birlikte, köşedeki Fransız Postanesi yazısı görülür. Postacılar Sokağı'nın adının kökeninde bu Fransız postanesinin varlığını bulmak mümkün; dolayısıyla bu yapının manastır olmadan önce bir süre postane olarak kullanıldığını da söyleyebiliriz.

Harita belgeleri üzerindeki iz sürüşümüz, 1860'a kadar gidiyor. Bizim yapımızın tam tarihini saptayamamakla birlikte, tüm bu verilerden hareketle 1890 sonrası ve 1908 öncesini kapsayan 18 yıllık aralıkta inşa edildiğini düşünebiliriz.

Bir başka kaynak olan vergi ve tapu kayıtlarını incelediğimizde, 1940 tarihinde bu bölgede bina vergisi ödeyen mükelleflerin hesap defterine rastlıyoruz. 1930'larla 1950'nin sonları arasında Pirioglu adlı bir ailenin bu yapının sahibi olduğunu görüyoruz. "Sefarethaneye aitken..." diye başlayan bir kayıttan, yapının bir zamanlar sefarethaneye ve muhtemelen Fransız Sefareti'ne ait olduğunu öğreniyoruz. Bir başka vergi kaydı da 1934 tarihli bir intikalden söz ediyor: Bir Fransız hanımın, yapıyı bu tarihte Pirioglu ailesine sattığını görüyoruz. Tapu kayıtlarının en eskisi olan 1928 tarihli bir kayıt ise, 34'te mülkü Piriogullarına satan hanıma o tarihte yapılan satıştan söz ediyor. Böylece, Glavany ailesinin İstanbul'dan ayrılıp Fransa ve Belçika'da ikamet eden kimi bireylerinin, apartmanı 1934 yılında bir Türk aileye satan aynı adlı rahibe hanıma sattığı bilgisine erişiyoruz.

Bu çevrede, yerinde durmayan ya da en azından eskiden olduğu gibi durmayan yapılardan biri, bir zamanlar manastır olarak kullanılan bina. Bugün burada, Pervititch haritasındaki ahşap bina yok. Ancak onun oldukça eski olduğunu gördüğümüz taş bir yapı bölümü ve onun arkasında başka duvar izleri görülüyor: Haritalardaki üç küçük kargir apartmanın izleri.

Osmanlı Bankası arşivinde incelediğimiz 1868 tarihli Indicateur Constantinopolitain adlı rehberde Fransız Postanesi'ni bulmaya çalıştığımızda, Tomtom Sokağı no 17 Pera şeklinde bir adrese rastlıyoruz. Çeşitli tarihlere ait Annuaire Oriental 'lerden (Şark Yıllıkları) 1883 tarihli olanında "Tomtom Sokağı ve Posta Sokağı'ndan Yeni Çarşı Caddesi'ne kadar..." şeklinde bir tarif görülüyor ve kapı numaralarının yukarıdan başlayıp aşağı doğru indiği anlaşılıyor. 1890 tarihli Annuaire Oriental postaneye veya herhangi bir dini yapıya atıfta bulunmuyor; 1860'lı yıllara ait eski haritalarda sıraevlerin bulunduğu, sonra yerlerine apartmanların inşa edileceği yerlerde 5-7-11 gibi kapı numaraları görüyoruz. 1892 Annuaire'inde ise ilk kez 7 numaralı binada iki isim görüyoruz. Bu isimlerden biri, mal sahibi olarak geçen Vitalis ailesi. Gene aynı numarada, kiracı olduklarını düşündüğümüz hastabakıcı Fransisken rahibe-hemşirelerin adı var. Bu bilgi 1892'de neler olduğu, bu rahibelerin yakınlarında başka kimlerin konuşlandığı sorularını beraberinde getiriyor. Çok yakında, Çukurbostan'da bir Lazarist yetimhanesi olduğunu biliyoruz. Bu yılda bu yetimhaneden veya başka bir yerden ayrılan bir rahibe grubunun yakın konumdaki Tomtom Kaptan Sokağı'na geldiklerini düşünmek mümkün. Çukurbostan'daki misyonun, Abdülaziz'in fermanıyla tahsis edilen arazi üzerine 1860'larda kurulduğu biliniyor. Padişahın bu ihsanının nedeni, Kırım Savaşı sonrasında rahibelerin gösterdikleri yararlılıklar ve Müslüman toplumu içinde yükselen statüleri.

1893-1894 yıllarına ait Annuaire Oriental yine 7 numarada Vitalis adını içeriyor, ancak bu kez rahibeler 19 numarada karşımıza çıkıyor; bu numaranın, eskiden postane olan köşedeki binaya ya da onun bir parçasına ait olduğunu saptıyoruz. 1894 ise İstanbul'da büyük bir deprem yaşanması itibarıyla ilginç bir yıl. Bu depremde birçok yer değişimi yaşanmış olması, bir dini misyonun da, yapıları zarara uğradığından kalabalık grubuyla bir yer değişikliği yaşamış olabileceği ihtimalini akla getiriyor. Nitekim daha önce St. Benoit'nın arkasındaki yapıları yangına uğrayan rahibelerin Çukurbostan'a bu felaket nedeniyle taşındıklarını biliyoruz. 1895'teki ve 1897'deki kayıtlarda rahibeleri yine 19 numarada görmeye devam ediyoruz. Yıllıkları izlemeye devam ettiğimizde, 1900'de yine aynı durum söz konusu olduğu görülüyor, ancak daha sonra üzerinde Rahibeler Apartmanı'nın yer alacağı sıraev sayısının azalmaya başladığı anlaşılıyor. Bir sonraki yıla ait rehberde ise sıraevlerin yerine yeni bir kapı numarası ile tek bir yapının: "Maison des Soeurs Franciscaines" in geldiğini görüyoruz. Bu yapıda dört farklı kullanıcının adına rastlanması, artık bir apartmanda üst bürokratlar ve serbest meslek sahiplerinin toplu yaşamının başladığını gösteriyor ve bu isimler genelde Levantenlere ait yapım tarihini 1900-1901 ve ilk kullanım tarihini 1901 olarak saptıyoruz. 1909'da apartmanın dokuz dairesinin ve daha sonra onüç dairesinin de kullanıcı adları okunuyor. Kullanıcıların genellikle Fransızlar, İtalyanlar, Avrupalılar ve az sayıda

da Rum olduğunu anlıyoruz. Çevredeki kapıcılar, oduncular vs ise Ermeni, Slav ya da Müslüman. 1910'da kullanım özellikleri aynen devam ederken, 1922'ye gelindiğinde son Annuaire Oriental 'de kalabalık bir kullanıcı grubu mevcut. İlginç olan, apartmanlarda genelde kullanıcıların kiracı olması; çünkü isimlerin bir süre sonra yok olduğunu görüyoruz. Varlıklarını sürdüren ama arada dairelerini değiştiren Glavany'lerin ise mal sahibi olduklarını anlamak mümkün.

Murat Güvenç'in bu yıllıklardan faydalanarak hazırladığı 1910-1922 tarihlerini kapsayan karşılaştırmalı analitik haritalardan, savaş öncesi ve sonrası dönemde Pera'nın sosyal topografyasındaki değişimleri, meslek gruplarını, etnik aidiyetleri inceleyebiliyoruz. Bu verilere göre İstiklâl Caddesi eksenini ve ona açılan kimi sokaklarda 1910'larda yabancılar (Levantenler) ağırlıkta. Etnik gruplar içinde Avrupalılar ile en yakın ilişkiler içinde olan Rumlar, bir biçimde sağdaki soldaki sokaklarda konumlanıyor. Ermeniler ise Taksim'den yukarıda, Pangaltı-Kurtuluş aksında yerleşmiş durumda. 1910'da yabancıardan oluşan eksenin Karaköy'de Yüksekaldırım'ın bugün bulunduğu noktadan daha ileriden başlayıp ana ekseninde devam ettiğini ve ahşap evlerinde yoksul mahallere kadar sürdüğünü görüyoruz. 1910'da İstiklâl Caddesi'nin alt kesiminde serbest meslek ve ticaret erbabı ağırlıkta, üst kısımlarda ve Ayazpaşa-Gümüşsuyu civarında üst bürokratlar yer alıyor. 1922'de ise işgal ile birlikte, bürokratların yok olduğunu, ticari burjuvazinin tüm eksenini kullanmaya başladığını, ülkeyi ve semti terk eden Avrupalıların yerlerini Rumlara bıraktığını görüyoruz.

Ele aldığımız yapıyı bir rahibinin bir Türk aileye satmış olmasının ve Murat Güvenç'in sosyal ve ekonomik değişim analizlerinin gösterdiği gibi, 1922 kırımını yaşayan Beyoğlu'nun yeni mülk sahipleri önce Rumlar, daha sonraları ise yavaş yavaş Türkler olmaya başlar ve bu durum 50'lerde daha da ileri bir noktaya varır. Tanıklığına başvurduğumuz Giovanni Scognamiglio da, 40'ların sonu 50'lerin başında bizim yapılarımızda da üç Levanten ailenin yaşadığını, diğer ailelerin Türk olduğunu öğrenmemizi sağladı. Mimar ve tarihçi Paolo Girardelli'nin Osmanlı Bankası arşivlerinde yaptığı araştırmanın sonucu olarak Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanan makalesinden ise sokağın köşesindeki, bir zamanlar postane olan binanın mimarının Barborini olduğunu öğrendik. 1850'lerde İstanbul'a gelerek mülk edinmiş ve müteahhitlik de yapmış, 1880'lerde İtalya'ya dönmüş olan bu mimara bir dönem bu binanın mülk olarak verildiğini de aynı kaynaktan öğreniyoruz. Fransisken rahibeler 1910 sonlarında ve 1922 öncesinde muhtemelen manastırlarında bir de okul açmışlardır: St. Joseph. Bütün bu ilişkiler dönemin çerçevesine ve incelediğimiz yapıya dair bazı yanıtlar verirken aynı zamanda yeni soru işaretleri oluşturmakta ve sürülmesi düşünülen iz yollar, binalar, aileler ve dönemler boyunca daha da uzamakta.